

**Engelli Hakları Komitesi 21. Oturumu için Türkiye Cumhuriyeti Devlet Raporu'na
ilişkin Eşit Haklar için İzleme Derneği Alternatif Raporu**

tarafından

Eşit Haklar için İzleme Derneği (ESHİD)

katkılarıyla

- **Van İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği (Van Association for Hearing Impaired and their Families)**
- **İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği (Association of Hard of Hearing People and Their Families)**
- **Demokratik Engelliler Federasyonu (Democratic Federation of Persons with Disabilities)**
- **Engelli Hakları ve Engelsiz Gelecek Derneği (Association of Disability Rights and Future without Disabilities)**
- **Anadolu Sessiz Umutlar Derneği (Anatolian Silent Hopes Association)**
- **Eksi 25 Derneği (Association Minus 25)**

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (ESHİD) (The Association for Monitoring Equal Rights)

2010 yılında, dezavantajlı grupların haklarının her birey için eşit olarak sağlanması için, toplum içerisindeki ayrımcılığı izlemek ve bununla mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. ESHİD tüm izleme ve raporlama faaliyetlerini kadınlar, engelliler, farklı etnik kökenlerden ve dinlerden azınlık gruplar dâhil olmak üzere çeşitli dezavantajlı gruplarla çalışan, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden ulusal ve yerel sivil toplum örgütleriyle (STÖ) istişare halinde ve iş birliği içinde yerine getirir. ESHİD 2011'den beri her seçimi, toplumdaki dezavantajlı grupların eşit erişimi bağlamında izlemekte ve insan haklarından yararlanılması açısından ayrımcılık raporu hazırlamaktadır. 2016'dan beri ESHİD, Türkiye'deki engellilerin adalete erişimi üzerine çalışmaktadır. Bu kapsamda, Engelli Hakları Komitesi Genel Yorum, Komite Bireysel Başvuru Kılavuzu ve ilgili uluslararası mahkeme kararları ilk kez Türkçe 'ye çevrilmiştir. Engelli kişilere dava izleme faaliyeti dâhil olmak üzere, yasal destek hattı vasıtasıyla hukuki yardım ve destek sağlanmaktadır. Aralık 2018'de Uluslararası Engelli Hakları Konferansı organize edilmiştir. Bu rapordan önce ESHİD, 2015'te Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi'nin 88. Oturumu için Türkiye üzerine alternatif bir ülke raporu, Ağustos 2018'de Engelli Hakları Komitesi'nin 10. Ön Oturumu için bir soru listesi sunmuştur.

www.esithaklar.org

e- mail: esithaklar@gmail.com

Telefon: +90 212 293 63 77

Kısaltmalar

AÇSHB	Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
ESHİD	Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
KKAÖK	Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi
ESKHK	Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi
CMK	Ceza Usul Kanunu
EHS	Engelli Hakları Sözleşmesi
STÖ	Sivil Toplum Örgütü
EHÖ	Engelli Hakları Örgütü
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
EYHGM	Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
KDK	Kamu Denetçiliği Kurumu
OZİDA	Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk ceza Kanunu
TİHEK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TİHK	Türkiye İnsan Hakları Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UYAP	Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi
YSK	Yüksek Seçim Kurulu

İçindekiler

Yönetici Özeti	5
Giriş.....	7
Madde 5: Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik	9
Madde 13: Adalete Erişim	11
Madde 29: Siyasi ve Kamu Hayatına Katılma.....	16
Madde 31: Veri ve İstatistik Toplama	23

Yönetici Özeti

Bu alternatif rapor, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'nin 21. Oturumu için, Türkiye'nin ilk raporlama döneminde hazırladığı ama Türkçe 'ye çevirmediği veya erişilebilir diğer formatlarda paylaşmadığı belgelere ilişkin olarak hazırlanmıştır. Raporda; *Madde 5: Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik*, *Madde 12: Kanun Önünde Eşitlik*, *Madde 13: Adalete Erişim*, *Madde 29: Siyasi ve Kamu Hayatına Katılma* ve *Madde 31: İstatistik ve Veri Toplama* başlıklarına ilişkin değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir. Bu madde başlıkları Eşit Haklar İçin İzleme Derneği'nin çalışmalarında toplanan veriler ve edinilen deneyimler çerçevesinde belirlenmiştir.

Engellilerin insan haklarına ve temel özgürlüklere erişiminde ve bunlardan yararlanmasında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ni (BMEHS) (Bundan sonra Sözleşme olarak anılacaktır.) ve Seçmeli Protokolü'nü onaylaması önemli bir gelişmedir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle bu süreçte ilk adım atılmıştır, ancak Türkiye onayladığı 2007'den bu yana geçen 12 yıl içinde iç hukukunu Sözleşme'ye uyumlu hale getirmemiştir. Devlet'in engelliliğe bu yaklaşımı ne yazık ki hala hayır kurumluğu veya tıbbi model yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Mevcut durumdan Sözleşme'nin etkili bir şekilde uygulanabileceği koşulların yaratılmasına kadar olan süreçte uzun bir yol katedilmesi gerekecektir.

Türkiye Devlet Raporu'nda birçok eylem ve strateji planına atıfta bulunulurken, önceki girişimlerin sonuçlarından veya devam eden girişimlerin ilerlemesinden söz edilmemiştir. Engellilere yönelik kesişimsel perspektifle hedef odaklı ve spesifik politikaların eksikliği önemli bir problem açığa çıkarmaktadır. Rapor'da ayrıca sivil toplum kuruluşlarının ve engelli hakları fonlarının katılımından bahsedilmiştir, ancak katılımcıların çeşitliliği veya eleştirileri ile bu iş birliğinin etkileri konusunda sessiz kalınmıştır.

Türkiye'de engelli kişilerin adalete erişimlerinde ciddi yapısal ve kurumsal engeller bulunmaktadır. Bu sırada, engellilerin hakları ve şikâyet mekanizmaları konusunda farkındalıklarını artırmak için önlemler alınmalıdır; fiziksel erişilebilirlik sorunları çözülmeli ve engellilerin ihtiyaçlarına göre hukuk sistemi ya da yasal mevzuat düzenlenmelidir. Siyasi ve kamusal hayata katılıma ilişkin olarak; devlet, hükümet ve yerel otorite kademelerinde engelli kişileri bulmak oldukça zordur. Engellilerin oy kullanma hakkından yararlanması bir problem oluşturmaya devam etmekte ve fiziksel erişilebilirlik sorunlarından dolayı kamu hayatına tam ve bağımsız olarak dâhil olmaları güçleşmektedir.

Sözleşme'nin neredeyse tüm hükümlerinin uygulanabilmesi için veri toplama kritik önem taşımaktadır. Ancak, Türkiye engelliler hakkında ayrıştırılmış veri toplamaktan ve bunları Sözleşme'ye uygun olarak kamuoyu ile paylaşmaktan uzak bir profil çizmektedir.

Engelliler raporun ilgili bölümlerinde ayrıntılı olarak açıklanacak çeşitli nedenlerle toplumda karşılaştıkları ayrımcı uygulamalar bakımından harekete geçmek konusunda tereddüt

edebilmektedirler. Bu sebeple engelli bireylerin ayrımcılık yasağı ve eşitlik konusunda farkındalık seviyelerinin artırılması için genel bir eylem gerekli olup, ayrımcılığın açık bir tanımının ve gerekçelerinin mevzuatta yer almasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Giriş

BMEHS, Türkiye hükümeti tarafından 2007 yılında onaylanmıştır, fakat iç hukuk geçen 12 yıllık süre zarfında Sözleşme ile uyumlaştırılmamıştır. İç hukukta yapılan en önemli değişiklikler birçok mevzuatta yer alan “özürlü” kelimesinin “engelli” ile değiştirilmesiyle sınırlı kalmıştır. Mevcut mevzuat, ayrımcılığın yasaklanması başta olmak üzere Sözleşme'den kaynaklanan diğer yükümlülükler açısından gözden geçirilmemiştir. Engellilikle ilgili temel mevzuatın yanı sıra engellilikle ilgili düzenlemeler içeren başka kanunlar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Engelliler Hakkında Kanun, ayrımcılık türlerini tanımlar ve yasaklar. Ancak, bu Kanun yasaklanan ayrımcılık için herhangi bir cezai yaptırım içermemektedir. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesi ayrımcılığa ceza uygular, ancak bu hüküm ayrımcılık gerekçesinin ancak “nefret” üzerine kurulu olduğu durumlarda uygulanabilir. Ek olarak, ayrımcılık durumunda kanıtlama yükümlülüğünün tersine çevrilmesi sadece 4857 sayılı İş Kanunu'nda yer almaktadır. Ancak, bu düzenlemenin kapsamına iş başvuruları ve işe alım süreçleri dâhil edilmemiştir. Buna bağlı olarak, söz konusu hükümden bir kişinin engeli nedeniyle ayrımcılık yapıldığı için istihdam edilmediği durumlarda yararlanmak mümkün değildir.

Bazı kanunlardaki ayrımcı hükümler halen yürürlüktedir. Örneğin 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İle Odalar ve Borsalar Kanunu Md. 74 (e) ve 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu 8 (g) maddesi ayrımcı hükümler içermektedir. Yeni yasal düzenlemelerin yapılmasında Sözleşme temel referans belgesi olarak kullanılmamaktadır.

2005 yılında çıkarılan Engelliler Hakkında Kanun'da yer alan erişilebilirliğe ilişkin düzenlemelerin uygulanması için tanınan süreler sürekli olarak uzatılmakta ve yükümlülükler ertelenmektedir. Türkiye Sözleşme gerekliliğinin aksine engelli kişileri halen sosyal yardımların nesnesi olarak kabul etmekte ve bu bakış açısıyla politika üretmektedir. Hiçbir alanda kişisel destek mekanizması uygulaması bulunmamaktadır. Devletin temel bakışı tıbbi yaklaşıma dayanmaktadır. Bu durum 2013 yılında dönemin Aile Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM) Genel Müdürü Sayın Aylin Çiftçi tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) ifade edilmiş ve Engelli Hakları İnceleme Raporu'nda yer almıştır.¹

Sözleşme'nin onaylanmasından sonra engellilik alanındaki sorunların tespitiyle ilgili bir tanesi 2009 yılında Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu tarafından diğeri ise 2013'te TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu tarafından olmak üzere iki resmi rapor hazırlanmıştır. Ancak raporlardaki öneriler uygulamaya geçirilmemiştir.

Tıbbi yaklaşımın göstergelerinden birisi olan sağlık raporlarında %40'tan daha az oranda rapor verilenlerin engelli kişiler olarak kabul edilmemesi Sözleşme 'ye aykırı bir husustur.

¹https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2013/raporlar/engelli_haklari_inceleme_raporu.pdf

Sözleşme'nin uygulanmasının izlenmesi bağımsız bir organ tarafından yapılmamaktadır. Aksine bu konudaki yetki bütün çalışanları hükümet tarafından atanan bir devlet kurumuna, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne (EYHGM) verilmiştir. Engelliler ve sivil toplum örgütleri Sözleşme'nin uygulanmasının izlenmesine katılamamaktadırlar, katılımın sağlanmasına yönelik oluşturulmuş herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır. Örneğin kamu kurumu olan bakım rehabilitasyon merkezleri STÖ'lerin katılım gösterebildikleri bağımsız izlemelere açık değildir. Zaman zaman bu kurumlarda yaşanan kötü muamele, şiddet ve taciz vakaları medyaya yansımakta ve bu durum süren problemleri göstermektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Paris İlkeleri standartlarına uygun, bağımsız kurumlar değildirler. Dolayısıyla etkili başvuru mekanizmaları olarak tanımlanmaları mümkün olamamaktadır.

EYHGM'nin farkındalık yaratma konusunda yaptığı çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Örneğin Sözleşme'nin işaret dilinde çevirisi halen yapılmamıştır. Komite tarafından çıkarılan Genel Yorumlar, EYHGM ya da başka bir devlet kuruluşu tarafından Türkçe 'ye çevrilmemiştir.

Yine EYHGM tarafından Komiteye sunulan devlet raporu², Komite tarafından Türkiye'ye sunulan sorular³ ve bu sorulara verilen yanıtlar Türkçe olarak kamuoyu ile paylaşılmamış ve sivil toplum örgütlerinin bu süreçlere katılımı sağlanmamıştır.

2015'te Komite 'ye sunulan Türkiye Devlet Raporu'nun 32, 38, 48, 51, 53, 54, 56, 59, 62, 69, 70, 76, 77, 78, 95, 96, 98, 104, 114, 116, 118, 122, 150, 152, 158, 159, 205, 245, 256, 281, 289, 292, 294, 298, 314, 318, 219, 328 paragraflarında, yapılması “öngörülen”, “planlanan”, “çaba gösterilen”, “hedeflenen”, hakkında “çalışma yürütülen” vb. ifadelerin sıklıkla kullanıldığı gözlenmiştir. Bu haliyle devlet raporu, yükümlülük sahibi bir ülke raporu olmaktan çok niyet beyannamesi görünümü arz etmektedir.⁴

“Türkiye'ye Sorulan Soruların Cevapları” raporunda, Komite'nin mevzuattaki hakaret içerikli kelimelerle ilgili sorusuna mevzuattaki hakaret içerikli kelimelerin değiştirildiği cevabı verilmiştir. Oysa en önemli kanunlardan biri olan 4721 sayılı Medeni Kanun “zihinsel zayıflık” terimini içermeye devam etmektedir.⁵

Raporun takip eden bölümleri; *Madde 5: Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik*, *Madde 12: Kanun Önünde Eşitlik*, *Madde 13: Adalete Erişim*, *Madde 29: Siyasi ve Kamu Hayatına Katılma* ve *Madde 31: İstatistik ve Veri Toplama* başlıklarından oluşmaktadır. Bu başlıklar, ESHİD'in raporlamanın gerçekleştiği süre içinde yürütülmüş çalışmalardan toplanan veriler ve deneyimler doğrultusunda belirlenmiştir.

² Engelli Hakları Komitesi, Türkiye'nin Ön Raporuna Dair Soru Listesi, (CRPD/C/TUR/Q/1). <https://undocs.org/CRPD/C/TUR/Q/1>

³ Engelli Hakları Komitesi, Türkiye'nin Soru Listesine Yanıtları, (CRPD/C/TUR/Q/1/Add.1). <https://undocs.org/CRPD/C/TUR/Q/1/Add.1>

⁴ Engelli Hakları Komitesi, Türkiye'nin Madde 35 Uyarınca Sunduğu Ön Rapor, 2011'de, (CRPD/C/TUR/1). <https://undocs.org/CRPD/C/TUR/1>

⁵ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>

Madde 5: Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik

Türkiye’de konu üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu engellilere yönelik ayrımcılığın yaygın olduğuna ilişkin bulgular ortaya sermektedir. Ayrımcılıkla ilgili en kapsamlı araştırmalardan, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) tarafından 2009 yılında, Türkiye genelinde, 4.144 kişiyle yapılan “Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması”na göre; “özürlü dendiğinde aklınıza ne geliyor” sorusuna katılımcıların %24,2’si, en yüksek cevap oranı ile “yardıma muhtaç kişi” yanıtını verirken, “aşağıdaki özürlülerden hangisiyle evlenmek istemezsiniz” sorusuna katılımcıların %50,3’ü “hiçbiriyle” cevabını vermiştir. 2010 yılında yapılan “Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması” katılımcılarının %75’i Türkiye’de ayrımcılığa en çok uğrayan grubun engelliler olduğunu ifade etmiştir. Fakat kamu otoritesi ve toplumda egemen olan “yardım ve acıma” tutumu, dolaylı ya da doğrudan yollarla engellilerin uğradığı ayrımcılığın üstünü örtmektedir.

Ayrımcı pratikler konusunda engelliler, engellilerin aileleri ve kamu görevlileri arasında farkındalık düzeyi düşüktür. Ayrımcılığın önlenmesine ve tazminine ilişkin mekanizmalar da yetersizdir. Dolayısıyla engelliler, aldıkları sosyal yardımların kesilebileceği endişesiyle özellikle kamu görevlilerinin ayrımcı tutumlarına göz yumabilmektedirler. Bu durum engellilere yönelik ayrımcılığın boyutlarının görünür olmasını ve ayrımcılık vakalarının yargıya taşınmasını da önlemektedir.

Türkiye mevzuatı; genel eşitlik düzenlemeleri dışında, ayrımcılığın uluslararası standartlara uygun tazmin mekanizmalarının oluşturulduğu bir düzenlemeden yoksundur. Ayrımcılık Engelliler Kanunu’nda tanımlanmış ve yasaklanmış ancak herhangi bir cezai müeyyide ve tazmin öngörülmemiştir.

TCK’nın 122. maddesinde ayrımcılık gerçekleştirilen fiilin nefrete dayalı olması şartına bağlanmıştır. Bir diğer deyişle hüküm, ayrımcılığın ancak “nefret saikiyle” yapılması ve ayrımcılığa uğrayan tarafından ispatlanması halinde uygulanabilmektedir. Ayrımcılığa ilişkin İş Kanunu’nun 5. maddesindeki düzenlemede ise ispat yükü kısmen yer değiştirmiştir, ancak madde işe başvuru ve alım aşamalarını kapsamamaktadır.

TCK’nın 122. maddesi gereğince, mahkemelerce verilmiş herhangi bir ayrımcılık kararı bulunmamaktadır. Devlet raporunun 36. paragrafında Bakırköy Asliye Ceza Mahkemesi tarafından verildiği belirtilen ayrımcılık kararı bir üst mahkeme tarafından bozulmuştur.

Devlet raporunda Anayasa’nın 90. maddesi gereğince, Sözleşme’nin iç hukuka doğrudan uygulandığı belirtilmektedir. Ancak, taraf olunduğu tarihten bu yana Sözleşme’nin Anayasa’nın 90. maddesine dayanılarak uygulandığı herhangi bir mahkeme kararı alınmamıştır.

Engellilere yönelik ayrımcılığı izleyen bağımsız ulusal bir mekanizma bulunmamaktadır. Engelli kişiler tarafından ayrımcılık iddiasıyla açılan az sayıda dava EYHGM tarafından izlenmemekte ve kayıt altına alınmamaktadır.

Halen yürürlükte olan 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İle Odalar ve Borsalar Kanunu'nun 74/e ve 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun 8/g maddesinde engellilere yönelik ayrımcı hükümler yer almaktadır.

Adalet Bakanlığı tarafından engellilere yönelik ayrımcılık konusunda hâkim ve savcılara herhangi bir eğitim verilmemektedir.

EYHGM'nin çoklu ayrımcılık riski taşıyan gruplara ilişkin herhangi bir politikası yoktur. Örneğin engelli Roman kız çocukları ya da LGBTİ+ engelliler konusunda yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Diğer taraftan kamu kurumları tarafından ayrımcı uygulamalar yapılabilmektedir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı Müslüman engelli bireyleri dini ibadetlerini yerine getirebilmeleri için kamu bütçesinden aldığı paylarla Umre 'ye götürürken, farklı dini inançlara sahip engelli bireyler için benzer uygulamalar yapılmamaktadır.

2017 ve 2018 yıllarında okullara kayıtları yapılmayan otizmli öğrenciler bulunmaktadır. 2018 yılında Milli Eğitim Bakanı, otizmli öğrencilerin velileri ile görüşerek bu sorunu çözeceklerinin sözünü vermiştir.

AİHM'in 2016 yılında verdiği Çam-Türkiye⁶ kararından sonra engelli üniversite öğrencisi E. Şahin de AİHM'e başvuruda bulunmuş, açılan davada ayrımcılık nedeniyle ihlal kararı verilmiştir.⁷

Madde 5 için Öneriler:

- Ayrımcı hükümleri değiştirmek / iptal etmek için yerel mevzuat gözden geçirilmelidir.
- İmzalanan uluslararası sözleşmeler, anlaşmalar ve protokoller onaylanmalıdır (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 12 No'lu Protokolü).
- Hâkimler, savcılar ve kamu görevlileri, ayrımcı uygulamalarla ilgili kesişimsel bir bakış açısı kazandırılacak biçimde eğitilmeli ve bilinçlendirilmelidirler. Bu eğitimler takip etmeye, izlemeye elverişli ve açık göstergelere sahip olmalıdır.
- Sivil toplum üyelerinin ve engelli kişilerin katılımı ile bağımsız bir izleme mekanizması kurulmalıdır.
- TİHEK Kanun'u, engelli kişiler adına STÖ'ler tarafından yapılan başvuruları TİHEK'in alacağı şekilde değiştirilmelidir.

⁶ Çam v. Turkey, European Court of Human Rights, Judgment 23rd February 2016 (Application No: 51500/08).

⁷ Enver Şahin v. Turkey, European Court of Human Rights, Judgment 30th January 2018 (Application No: 23065/12).

- Özellikle kadın ve kız çocuğu engelliler gibi çoklu ayrımcılığa uğrama riski taşıyan gruplar için politika metni hazırlanmalıdır.
- Ombudsmanlık ve TİHEK'in bağımsız mekanizmalara dönüştürülmeleri için Paris İlkeleri kapsamında gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Madde 13: Adalete Erişim

Engellilerin adalete erişimi önünde mevzuattan ya da mevzuatın yanlış uygulanmasından kaynaklanan çeşitli engeller bulunmaktadır.

Bilgiye Erişim: Engelli bireylerin haklarını öğrenme olanakları kısıtlıdır. Bireylerin hakları ve haklarını koruma amaçlı başvurabilecekleri adli ve idari mekanizmalarla ilgili farkındalıkları yeterli düzeyde değildir ve yetkili kurumlar farkındalık yaratma konusunda yeterince çalışmamaktadırlar. Hukuk dilinin zorluğu yanında, erişilebilir formatlarda hukuki bilgi ve danışma mekanizmalarının bulunmaması adalete erişime mâni olmaktadır. Engellilere yönelik hukuki danışmanlık hizmeti verilmesini öngören yasal bir hüküm bulunmamaktadır. 1136 Sayılı Avukatlık Kanunu'nda özellikle gönüllü olarak kamu yararına (pro bono) sunulan hukuk hizmetlerinin verilmesine dair düzenlemenin olmaması tüm dezavantajlı grupların adalete erişimini olumsuz etkilemektedir. Sadece bazı barolar kendi inisiyatifleriyle hukuki destek sağlayan çalışmalar yürütmektedirler. UYAP ve BELGENET sistemlerinin, özellikle görme engellilerin erişimi açısından altyapı eksikleri bulunmaktadır. Benzer şekilde neredeyse bütün baroların web siteleri, bilgilendirme materyalleri ya da hizmet binaları erişilebilir formatta değildir.

Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), Türkiye'de engelli bireylerin başvurabileceği adli olmayan şikâyet mekanizmalarıdır. TİHEK mevzuatına göre STÖ'ler engelli kişiler adına kuruma başvuramamaktadırlar. Kamu Denetçiliği Kurumu kararları ise bağlayıcı değildir, sadece tavsiye kararlarıdır. Kurumun kararları devlet kurumları tarafından her zaman takip edilmemektedir. Örnek vermek gerekirse, ESHİD, Türkiye vatandaşlarının hapis cezası süresi sona ermeden beş yıl, farklı uluslardan mahpusların hapis cezası sona ermeden üç yıl önce açık bir hapishaneye transfer edilebiliyor olmaları konusunda, Suriyeli bir tutuklu adına şikâyetle bulundu. Kamu Denetçiliği Kurumu konuyla ilgili kararında, farklı milletlerden mahpusların transferine ilişkin Yönetmeliğin 6. maddesinin Anayasa'da güvence altına alınmış kanun önünde eşitlik ilkesine aykırı olduğu tespitini yaptı ve Adalet Bakanlığı'ndan maddenin gözden geçirilmesini istedi. Ancak, 24 Ağustos 2017 tarihinde alınan Ombudsman kararı uygulamaya geçirilmemiştir.⁸

Yargı Birimlerinin Erişilebilirliği: Adalet sistemi içerisinde hizmet sunan tüm adliyeler, karakollar, savcılık birimleri ve cezaevlerinin fiziki olarak erişilebilir olması kanuni bir zorunluluktur. Ancak hâlihazırda bu birimlerin çok azı engelliler için erişilebilir durumdadır.

⁸ Karar numarası: 36311982-101.07.04-E.10091.

En önemlisi, duruşmaların etkin takibi hususunda engellilere yönelik alınacak tedbirleri içeren herhangi bir düzenleme yoktur. Örneğin adliyelerde işitme cihazı kullananlar için indüksiyon döngü sistemi, görme engellilerin duruşma tutanaklarını takip edebilmeleri için gerekli teknolojik altyapı söz konusu değildir. Görme engellilere gerekli durumlarda betimleme yapabilecek bir mahkeme görevlisi (özellikle olay yeri incelemesi sırasında), savcılıklar bünyesinde işaret dili bilen personel istihdam edilmemekte ve engellilerin duruşmalara katılmalarını kolaylaştıracak servis hizmetleri sunulmamaktadır.

Cezaevlerinde makul düzenlemenin yapılmaması, engelli tutuklu ve hükümlülerin yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları araç gereçlerin sağlanmaması ve diğer tutuklu, hükümlülerin sahip oldukları haklardan eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak alternatif yöntemlerin bulunmaması hak ihlallerinin oluşmasına neden olmaktadır. Örneğin işitme engelli tutuklu ve hükümlüler ya da yakınları cezaevinde olan işitme engelli kişiler telefonla konuşma hakkından yararlanamamaktadırlar.

İlgili kanunda cezaevi kurallarına ilişkin “Hükümlüler İle Yakınları ve İlgililerin Bilgilendirilmesi” başlıklı bir hüküm bulunmaktadır. Buna göre duyma ve konuşma engellilere işaret diliyle bilgilendirme yapılır. Görme engellilere ise Braille alfabesi ile yazılmış kitapçık verilir. Ancak fiili durumda bu bilgilendirmeyi yapacak personel eksikliği vb. nedenlerle bilgilendirme yapılamaması gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Hukuk sistemi içinde kullanılan bilgi teknolojilerinin erişilebilirliği de bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son yıllarda küçük adliye binaları yerine, genellikle kent merkezine uzak alanlarda büyük adliye binaları yapılmaya başlanmıştır. Toplu taşıma araçlarının büyük çoğunluğunun erişilemez olması sebebiyle bu uygulama adliye binalarına, savcılık ve mahkemelere erişimi daha da zorlaştırmıştır. Halen birçok ildeki mahkemelerin erişilebilir olmadığı; tekerlekli sandalye kullanıcıları için rampa, görme engelliler için kabartmalı yazılar ve işaret dili tercümanlarının eksik olduğu bilinmektedir. İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerdeki adliyelere girişte alınan sıkı güvenlik tedbirleri konusunda hususi düzenlemelerin bulunmayışı özellikle bedensel engelli vatandaşların adliyelere girişini eziyet haline getirmektedir.

Adli Yardım: Adli yardım hizmetinin verilmesi, kapsamının ve usulünün belirlenmesi baroların inisiyatiflerine bırakılmıştır. Barolar adli yardıma ilişkin kendi uygulama yönergelerini hazırlamakta, adli yardımdan yararlanmada esas alınan ekonomik imkânlardan yoksun olma kriterlerini kendileri belirlemektedirler. Dolayısıyla her bir baro kendi uygulama pratiğini geliştirmekte ve standart bir uygulama söz konusu olmamaktadır. Bazı barolar bu hizmetten yararlanacak kişinin hiçbir gelir kaynağına sahip olmamasını kriter olarak alırken bazı baroların asgari ücretle çalışan bir başvuruçuyu adli yardımdan yararlandığı uygulamada karşılaşılan örneklerdendir. Büyükşehirlerdeki bazı barolarda engelli, kadın, mülteci, çocuk hakları gibi alanlarda uzmanlaşmış komisyonlar kurulup yine bu alanlarda uzmanlaşmış avukatlarca adli yardım hizmeti sağlanabilirken, küçük illerde barolar bu hizmeti sağlayabilme olanağından yoksundurlar. Adli yardım uygulaması engelliler açısından incelendiğinde; adli yardım bürolarının erişilebilirlik sorunları olduğu, online başvuru imkanının birçok baroda mümkün olmadığı, işitme engelliler için tercümanlık hizmetinin nereden ne şekilde temin

edileceğine ilişkin herhangi bir yerleşik uygulama biçiminin olmadığı, adli yardımdan yararlanan engellilerin istatistiğinin tutulmadığı görülmektedir.

Engelli bireylere adli yardım hizmetinin sağlanması konusunda avukatlarla ilgili de bazı sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle işitme engelliler ile avukatların dava sürecinde iletişim sıkıntısı çekmesi, avukatların sağır ve dilsiz kişilerin vekilliğini yürütmekten imtina etmelerine yol açmaktadır. Ayrıca baroların adli yardım listesinde görevli avukatlara verilen eğitimler incelendiğinde, engelli haklarına ilişkin eğitimlere kadın hakları, çocuk hakları ve son dönemde yaygınlaştırılan mülteci hakları eğitimlerine kıyasla daha az yer verildiği gözlenmektedir. Diğer bir sorunsal, düşük olan adli yardım vekâlet ücreti ödemeleri nedeniyle adli yardım hizmet listesinde daha çok mesleğe yeni başlayan, tecrübesi az avukatların yer almasıdır. Genel bir sorun olarak, Türkiye’de harçlar ve yargılama giderleri de yüksektir. Barolarca sağlanan adli yardım yalnızca ücretsiz avukat temini ile sınırlıdır, dava harçları ve diğer resmi giderler için destek sunulmamaktadır. Davanın açılması için yatırılması gereken harç ve giderlerden muafiyete 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu madde 337 uyarınca davanın açıldığı mahkeme karar vermektedir. Mahkemelerin bu konuda verdikleri kararlara itiraz edilememektedir. Dolayısıyla kişi adli yardım kapsamında avukatlık hizmetinden ücretsiz yararlansa dahi, dava harç ve giderlerini ödemek zorunda kalmakta ya da dava açmaktan vazgeçmektedir.

Ceza yargılamalarında ise engellilerin adli yardım hizmetinden yararlanmasının hukuki dayanağı oluşturulmuştur. Barolar tarafından Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) kapsamında soruşturma ve kovuşturma aşamalarında hukuki destek sağlamak üzere avukat görevlendirmesi yapılmaktadır. Ancak görevlendirilen avukatlarla işitme engelli ya da kendini ifade edemeyecek durumda olan kişiler arasında iletişim sorunları yaşanmaktadır. CMK’da avukat müvekkil görüşmelerinde tercüman veya psikolojik uzman desteği verilmesine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

Türkiye’de genellikle mesleğe yeni başlayan avukatlar CMK sistemine dâhil olmaktadır. Bu durum kimi davalarda savunmaların yeterince etkili yapılamamasına yol açmaktadır. Avukatların cezaevinde müvekkilleriyle görüşebilme hakkı bulunmaktadır, ancak ilgili yasalarda bu görüşmeleri engellilerin öznel durumları açısından düzenleyen bir hüküm söz konusu değildir.

Yargı Birimlerinde Tercümanlık ve Bilirkişilik Hizmetleri: CMK uyarınca, eğer şüpheli/sanık işitme ve konuşma ya da kendisini ifade etme açısından engeli olan bir kişi ise, müdafî bulunmayan hallerde istemi aranmaksızın bir müdafî görevlendirilir. Ancak kanunda müdafî ile şüphelinin/sanığın iletişime geçebilmesi ve şüpheli/sanığın “savunma hakkını” etkin bir şekilde kullanabilmesi için aralarındaki iletişimi sağlayacak işaret dili tercümanı atanmasına ilişkin hüküm bulunmamaktadır.

CMK’da engelli sanığa veya mağdura duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktaların anlayabilecekleri biçimde anlatılması hükmü yer almaktadır. Ancak söz konusu hüküm sadece duruşmaları ve sanıkları kapsamaktadır. Soruşturma aşamasında engelli

şüphelilere ve mağdurlara tercüman sağlanmasına dair bir hüküm bulunmamaktadır. İfade veya sorgusu alınan ya da savunma yapan işitme engelliler için tercümanlık hizmeti yeterince etkin değildir. Tercümanlık hizmeti veren uzmanların seçiminde belirlenmiş kriterler bulunmamaktadır. Mahkemelerce görevlendirilen işaret dili tercümanlarının mesleki anlamda yeterli olmadıkları işitme engelli bireyler tarafından sıkça dile getirilmektedir. Örneğin 2019 yılında İstanbul Adliyesi tarafından ilan edilen kriterler aşağıdaki gibidir:

4.Tercüman olmak istediği dil veya diller ile işaret diline ilişkin diploma, ruhsatname, sertifika gibi belgelerin aslı veya komisyonca onaylanmış örneği, (Onaysız belgelerin, aslı görülmek suretiyle Komisyonca onayı yapılacaktır.) böyle bir belgenin olmaması durumunda tercümanlık faaliyetini yerine getirecek derecede bildiği her dil için ayrı ayrı yazılı beyan... (EK-2).

İlanda tercümanlar için diploma, sertifika gibi belgelerin olmaması durumunda “ben bu işi yapabilirim” yazılı beyanı yeterli kabul edilmiştir. Benzer durum davalarda görevlendirilen bilirkişiler için de geçerlidir. Bilirkişiler için de belirlenmiş kriterler bulunmamaktadır. Engelliler ile davalarda görev yapacak bilirkişilerin Sözleşme ya da engelli hakları konusunda bilgi sahibi olup olmadıkları dikkate alınmamaktadır.

Engelli Bireylerin Hukuki Ehliyetleri: Engelli bireylerin fiil ehliyetinin kısıtlanmasına yol açan vasi atama işlemi, kötü niyetli kullanım durumlarında hak ihlallerine sebebiyet verebilmektedir. 4721 sayılı Medeni Kanun’un “İlgilinin dinlenilmesi ve bilirkişi raporu” başlıklı 409. maddesine göre, “akıl hastalığı” veya “akıl zayıflığı” sebebiyle kısıtlamaya ancak resmî sağlık kurulu raporu üzerine karar verilir. Hüküm gereğince hâkim karar vermeden önce, kurul raporunu göz önünde tutarak kısıtlanması istenen kişiyi dinleyebilir. Bu demektir ki, zihinsel engelli bireylere vasi atanmasında hâkimin öncelikli olarak sağlık kurulu raporunu esas alacağı açıkça hükme bağlanmıştır. Kanunda hâkimin kısıtlanması talep edilen kişiyi dinlemesi zorunluluğu bulunmamaktadır.

Aileler yoğun olarak yaşanan istismar vakaları dolayısıyla her düzeydeki zihinsel engelli yakınları için vasi tayini talep etmektedir. Uygulamada %40 zihinsel engelli biri için de %90 zihinsel engelli bir birey için de vasi tayin edilmektedir.

Ayrıca 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu’nda hâkim ve savcı adaylarına ilişkin olarak, engellilerin yargı sistemi içerisinde tam anlamıyla var olmalarına engel bir düzenleme bulunmaktadır. Düzenlemeye göre engelli kişiler hâkim ve savcı olamamaktadır.

Engelli kişiler kamu görevlileri tarafından uğratıldıkları ayrımcı tutumlara ilişkin yargısal yollara başvurduklarında, ilgili kamu görevlisine soruşturma açılması için valiliklerden izin alınması gerekmektedir. Valiliklerin yetkisinde olan izin mekanizması çoğunlukla kamu görevlisini korumak için kullanılmaktadır. Soruşturma için izin verilmemesi engellilerin adalete erişimi önünde önemli bir bariyer olarak yer almaktadır. 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun’un soruşturmayı izne bağlaması kimi

durumlarda adalete erişimi engelleyen ve ayrımcılığın cezasız kalmasına yol açan bir düzenlemedir.

Türkiye'nin iç hukuk sisteminde yeni ve alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizması olarak iş anlaşmazlıklarında zorunlu başvuru yolu olan arabuluculuk ve uzlaşma yasasında da engelliler ile ilgili farklılaştırılmış yöntemler, kişiselleştirilmiş destek düzenlemeleri bulunmamaktadır. En basitinden bir örnek vermek gerekirse, kanun gereği işveren ve işçiyi bir araya getiren arabulucunun bu görüşme için erişilebilir bir mekân belirtmesine ilişkin bir zorunluluk yoktur. Görüşmeler arabulucunun bürosunda yapılmaktadır.

Türkiye'de zihinsel engelli kadınlar ve kız çocuklarıyla ilgili davalarda sıklıkla şu karar verilmektedir: “Mağdurun rızası vardır”. Bu kararların en son örneği 2018’de verilmiştir. Cinsel tacize uğrayan S.S davasında mahkeme, mağdur olay sırasında bağırmadığı gerekçesiyle 5 erkek sanığa da beraat kararı vermiştir.⁹

Uzun ve etkin olmayan yargılama süreçleri adalete erişimde bir diğer engel olarak karşımıza çıkmaktadır. ESHİD, kaçırılan ve öldürülen 17 yaşındaki zihinsel engelli kız çocuğu Emine Bakan'ın 2013'ten beri süren davasını gözlemlemektedir. 31 Ocak 2019'da 12. duruşma yapılmıştır. Beş sanıktan biri, son duruşmada uzun tutuklama süresi gerekçe gösterilerek serbest bırakılmıştır. Bir sonraki duruşma gelecek Eylül ayında yapılacaktır.

Olağanüstü hâl uygulaması sürecinde kanun hükmünde kararnameler ile işlerine son verilen engelli kamu çalışanları mevcuttur. Bu kişiler hakkında ceza öngören herhangi bir mahkeme kararı bulunmamaktadır.

Mesleklerinden ihraç edilen kamu görevlilerinin işlerine dönebilmek için başvurabilecekleri tek mekanizma Olağanüstü Hal İnceleme Komisyonu’dur. Komisyon Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 2017 yılında kurulmuştur.¹⁰

Komisyonun kuruluş kararnamesinde ihraç edilen engelli kamu çalışanlarının başvurusu ve başvurunun inceleme süresiyle ilgili herhangi bir özel hüküm bulunmamaktadır. Oysa ihraç edilen engelli kamu çalışanları, yaşamlarını başka işlerle sürdürme olanakları daha çok olan diğer ihraç kişilere göre dezavantajlı durumdadırlar.

Hapishanelerde Engellilik: 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile engellilerin ve ağır hastalığı olan kişilerin ceza infazlarının ertelenmesi ya da tam teşekküllü sağlık kuruluşlarına gönderilmesine olanak tanınmaktadır. Ancak uygulamada bu tür ağır hastalık veya engele sahip bireyler hastane yerine hapishanelerin hasta koğuşlarında tutulmaya devam etmektedir.

⁹<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ayse-arman/gerekce-bagirsaydi-cinsel-saldiri-olacakti-ama-bagirmamis-40773832>

¹⁰<http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatMetin/4.5.685.pdf>

İnsan Hakları Derneği verilerine göre, şu anda Türkiye cezaevlerinde 402 ağır hasta bulunmaktadır. Bu kişilerin bir kısmı gündelik hayatlarını kendi başlarına devam ettirememektedir. Yine bu verilere göre son 17 yılda hapishanelerde 3.500 hasta mahpus yaşamını yitirmiştir.

Sözleşme'nin uygulanması için odak kurum olan EYHGM cezaevlerindeki koşulları ve uygulamaları izlememektedir. Engelli örgütlerinin de engelli mahpusların bulunduğu cezaevlerinde izleme yapma ya da mahpuslarla görüşme hakları yoktur.

Madde 13'e Öneriler:

- Engelli Kişi Örgütlerinin (EKÖ), savcılık makamlarına başvurmalarına, engelli kişiler adına mahkemelerde dava açabilmelerine ve bu kişilerin yargılanmasına müdahale etmelerine izin verecek yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Cezaevleri dâhil olmak üzere, engellilerin bulunduğu kapalı kurumlarda izleme yapmak üzere engelli örgütlerinin de bulunacağı bağımsız bir izleme mekanizması kurulmalıdır.
- Mahkemelerde görev yapan tercümanlar ve bilirkişilere engelli hakları eğitimi verilmelidir. Bu eğitimden geçmeyenler engellilerle ilgili davalarda görevlendirilmemelidir.
- CMK'da değişiklik yapılmalı, avukat tayini yanında tercüman ve ihtiyaç olduğu durumlarda psikolojik destek uzmanının bulunması zorunlu kılınmalıdır.
- İçişleri Bakanlığı ve EYHGM; polisler, jandarmalar, cezaevi personelleri ve özel güvenlik görevlilerine engelli hakları konusunda hizmet içi eğitim vermelidir. Eğitim alan personellerin eğitim sonrası uygulamaları izlenmelidir.
- Adalet Bakanlığı savcılar ve hâkimler için engelli hakları eğitimleri düzenlemeli ve eğitim alan savcıların verdikleri kararlar izlenmelidir.
- Kamu Denetçiliği Kurumu sadece engelli haklarıyla ilgi çalışmak üzere engelli ombudsmanı belirlemelidir.
- Hukuk fakültelerinde engelli hukuku dersi açılmalıdır. Barolar avukatların staj dersleri arasına engelli hukuku dersini eklemelidir.
- Engellilik ve toplumsal cinsiyet perspektifi, adli hizmetlerin planlanmasının ve sunumunun ana kriterlerden olmalıdır.
- Adli yardım mekanizmalarında dezavantajlı gruplar için olumlu kriterler tanımlanmalıdır.
- Kendi kendine bakamayan tutuklu ve hükümlüler için alternatif yöntemler düşünülmeli ve tahliye uygulamalarını hızlı bir şekilde işleme koymak için yöntemler geliştirilmelidir.

Madde 29: Siyasi ve Kamu Hayatına Katılma

2010 yılında yapılan çalışmadan elde edilen son verilere göre; engelli bireyler, Türkiye'deki nüfusun yaklaşık %6,9'unu oluşturmaktadır. Devletin hareket kabiliyeti kısıtlı, görme, işitme

ve zihinsel engelliler ve okuma yazması olmayan bireyler için aldığı bilinçli, bağımsız ve gizli oylama önlemleri hala çok yetersizdir. Kamu hizmetlerine katılma ve seçilme hakkı ile ilgili olarak, engellilerin devletin her kademesinde, seçilmiş pozisyonlarda ve parti yapılarında neredeyse “görünmez” durumda olmaları dikkat çekmektedir. Seçmenler ve adaylar hakkındaki resmi istatistikler yetersiz ya da en azından genel kamuoyu için erişilemez durumdadır.

Oy Kullanma Hakkı: İlgili kanunlar çerçevesinde seçimler Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından organize edilir ve yönetilir. YSK web sitesi kısmen kolay erişilebilir formattadır, ancak güncel YSK kararları örneğinde olduğu gibi bazı belgeler bu formatta değildir. Anayasa gereğince YSK kararlarına karşı herhangi bir üst mahkemeye başvurulamaz. 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun seçimlere ilişkin temel kanundur. Bu kanun gereğince kendilerine vasi tayin edilmiş zihinsel engelliler oy kullanamamaktadır.

Vasi tayini mahkemeler tarafından tıbbi raporlar üzerinden yapılmaktadır. Vasi tayininde kişinin ayırt etme yetisi dikkate alınmamakta, herhangi bir özel destekleme mekanizması da bulunmamaktadır. Türkiye’de engelliler için tıbbi rapor oranları kullanılmaktadır. Bu sisteme göre, %40 oranında zihinsel engelli bir kişi de %100 oranında zihinsel engelli kişi de oy kullanma hakkından mahrum edilmektedir.

Seçimlere ilişkin kurallar, uygulamalar, seçim için kullanılan dokümanlar ve materyaller, engelli seçmenlerin bilgi alma, bağımsız ve gizlilik içinde oy kullanma ve seçimlere katılma haklarını çeşitli düzeylerde ihlal etmektedir.

Seçimlerde oy kullanabilmek için seçmen kütüklerinde kayıtlı olmanız gerekmektedir. Seçim öncesinde seçmen kayıtları YSK web sitesi ve muhtarlık binalarında seçmenlerin kontrolüne açılmaktadır. Seçmenlerin muhtarlık binasına giderek kütüklerde kayıtlı olup olmadıklarını kontrol etmeleri gereklidir. Kaydın bulunamadığı durumlarda dilekçe ile seçim kuruluna başvuru yapılmalıdır. Fakat muhtarlık binaları çoğunlukla erişilebilir yapılar değildir, hareket zorluğu çeken kişiler ancak bir başkasından yardım alarak kayıtlarını kontrol edebilirler. Yine görme engelli kişilerin yazılı kayıtları kontrol edebilmeleri ancak bir başkasının yardımı ile olanaklıdır. Çoğu durumda fiziksel engelliler, görme engelliler ve okuma yazma bilmeyen engelli kişiler kayıtlarını kontrol edememektedir.

Engelli seçmenlerin sayısı, okur-yazar olup olmadıkları, Türkçe bilip bilmedikleri, engel türleri, ikamet ettikleri il, ilçe, köy veya kişiselleştirilmiş desteğe ihtiyaç duyup duymadıklarına ilişkin ayrıştırılmış veriler bulunmamaktadır.

YSK başkanı 2018 Genel Seçimleri öncesinde yaptığı açıklamada toplam seçmen sayısını 59.391.328, engelli seçmen sayısını ise 664.326 olarak açıklamıştır.¹¹ Bu açıklamaya göre engelli seçmenlerin toplam seçmenlere oranı yaklaşık olarak %1,2’dir. Bu oran engelli nüfusun

¹¹ <https://www.haberturk.com/ysk-secmen-sayisini-acikladi-1965633>

toplam nüfusa oranının çok altındadır. Temel sorun engelli seçmenlere ilişkin verilerin ve veri toplama metotlarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Seçimler için YSK tarafından üretilen bilgilendirme dokümanları ve oy pusulaları da çeşitli engelli grupları için erişilebilir değildir. Benzer biçimde oy kullanma işlemi için tahsis edilen merkezlerin büyük çoğunluğu da erişilebilir değildir. Seçim sandığına erişemediği için oyunu kullanamayan engelli seçmenler bulunmaktadır.

Her seçim öncesinde YSK ve Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yetkilileri engelli seçmenlerle ilgili her türlü önlemi aldıklarını kamuoyuna açıklamaktadırlar, ancak oy sandıklarına erişim halen en büyük problemidir.

2011 ve 2015 genel seçimlerinde kayıtlı oldukları sandıkların erişilebilir olmaması nedeniyle oy kullanamayan iki engelli yurttaş YSK aleyhine açtıkları davaları kazanmıştır. Her iki davada YSK temsilcileri mahkemelerde bu durumun istisna olduğunu ileri sürmüş ancak mahkemeler bunun istisnai bir durum olmadığına ve YSK'nın tazminat ödemesine karar vermiştir.

ESHİD'in hazırladığı 1 Kasım 2015 Genel Seçim İzleme Raporu'na göre, 375 sandık merkezinin sadece %43,2'si fiziksel engelli kişilerin binaya girmesi için bir rampaya ve sadece %7,2'si bir asansöre sahipti.¹² Bunların çok azında hem bir rampa hem de bir asansör erişimi sağlanmıştır.

Türkiye'nin en büyük illerinden Antalya ve İstanbul'da 24 Haziran 2018 tarihinde genel seçim günü çekilen ve medyada yer alan fotoğraflar oy kullanma merkezlerindeki durumu göstermektedir. Bu fotoğraflar istisna değildir, küçük illerde durum daha da kötüdür.

Olumlu bir gelişme olarak 13 Mart 2018 tarihinde 7102 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un kabul edilmesiyle ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un (STHSKHK) 14. maddesinde değişiklik yapılmasıyla yatağa bağımlı durumdaki seçmenler için seyyar sandıklar kurulması hükmü getirilmiştir. Kanun'da muhtarlık

¹² ESHİD, 2016, "1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimi Gözlem Raporu", online olarak: <https://bit.ly/2ULS9ae>, s. 21.

seçimleri kapsam dışında bırakılarak, yatağa bağımlı tüm seçmenlerin bu hükümden herhangi bir sınırlama olmaksızın faydalanması öngörülmüştür. Ancak YSK seyyar sandıkların kurulması ile ilgili almış olduğu 01.05.2018/347 sayılı kararla 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde köy ve beldelerde yaşayan yatağa bağımlı seçmenlere seyyar sandıklara kayıt olma hakkı tanımamıştır. Yasada yer almayan bir sınırlama YSK kararına konulmuş, yasa önünde eşitlik hakkı ihlal edilmiş ve ayrımcılık yapılmıştır.

ESHİD bu kararın ayrımcı olduğu ve kanun önünde eşitlik ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle YSK'ya başvuru yapmıştır. Başvuruda Türkiye'nin taraf olduğu diğer insan hakları sözleşmeleri yanında, Sözleşme'ye ve Anayasa'nın 90. maddesine atıf yapılmış ve kararın düzeltilmesi talep edilmiştir. YSK başvuruyu gerekçe göstermeden reddetmiştir.

YSK, 31 Mart 2019 tarihinde yapılacak yerel seçimlerde seyyar sandıklar için 02.01.2019/3 sayılı kararında yine mahalle ve köylerde yaşayan yatağa bağımlı seçmenleri kapsam dışında bırakmıştır. ESHİD, kararın ayrımcılık içerdiği gerekçesiyle YSK'ya bir kez daha başvuru yapmış, ancak bu başvuru da YSK tarafından 18.01.2019/181 no'lu karar ile gerekçe gösterilmeden reddedilmiştir.

YSK hem 2018 tarihinde yapılan genel seçimler hem de 2019'da yapılacak yerel seçimler için almış olduğu kararlarda temel hukuk ilkesi olan kanun önünde eşitlik ilkesini ve Sözleşme'nin 12. ve 13. maddelerini ihlal etmiştir. Türkiye'de EYHGM ya da başka hiçbir kamu otoritesi YSK'nın bu kararlarıyla ilgili bir girişimde bulunmamıştır.

Seçim Kanunu, görme engelliler ile her iki elini kullanamayan engelli seçmenlerin oy verme işlemi sırasında başka kişilerden yardım alarak oy kullanmalarına olanak tanımaktadır. Ancak refakatçi ile oy kullanmak evrensel bir kural olan gizli oy ilkesine aykırıdır.

Engelsiz Erişim Derneği, görme engellilerin yardıma ihtiyaç duymadan kendi başlarına oy kullanabilmeleri için şablon oy pusulası bastırılması ve her sandıkta bulundurulması için YSK'ya başvuru yapmıştır. YSK başvuruyu 12.12.2018 tarih 1103 sayılı kararıyla gerekçe göstermeden reddetmiştir.

Devlet Raporu'nda sıkça olumlu vurgu yapılan Anayasa'nın 90. maddesi YSK tarafından dikkate alınmamaktadır. Sözleşmelere dayanarak yapılan başvurular reddedilmektedir.

Kural olarak seçmenler oylarını ikamet ettikleri yere en yakın merkezlerdeki sandıklarda kullanmaktadır. 2018 yılında yapılan kanun değişikliği ile valilere ve il seçim kurulu başkanlarına güvenlik gerekçesiyle sandıkların taşınması talebinde bulunma yetkisi verilmiştir.

Yapılan yeni düzenlemede, taşınmasına karar verilen sandıklarda oy kullanacak engelli seçmenlerle ilgili hangi tedbirlerin alınacağına ilişkin herhangi bir kriter bulunmamaktadır. 2018 yılında yapılan genel seçimlerde, resmî açıklamaya göre 19 ilde 144 bin seçmenin kayıtlı olduğu sandıklar başka yerlere taşınmıştır. YSK Başkanı Sadi Güven sandık taşımaya karar verirken kriter olarak yürüme mesafesini esas aldıklarını açıklamıştır. Güven, "Azami olarak

seçmenlerin yürüyebileceği 5 kilometreyi esas aldık.” açıklaması yapmıştır. Fakat resmî açıklamanın aksine sandıkların 5 kilometreden daha uzak mesafedeki yerleşim yerlerine taşındığına ilişkin örnekler medyaya yansımıştır. Örneğin; Hakkâri ili Oğul Köyünde sandıkların 30 kilometre uzaklıktaki başka bir yerleşim yerine taşındığına ilişkin haberler yayınlanmıştır.

Seçim Mevzuatı gereğince seçmen kütükleri adres kayıt sistemi üzerinden oluşturulmaktadır. Evsiz (sokakta ya da çadırlarda) yaşayan kişiler seçmen kütüklerine kayıt olamamakta ve oy kullanamamaktadır. Bu kural aynı zamanda şiddetten korunmak için sığınma evlerinde yaşayan kadınların da oy kullanmalarını engellemektedir.

Türkiye’de sokakta yaşayan kişilerin sayısı, cinsiyet ve yaş dağılımları ya da sokakta yaşamak zorunda kalanlar arasında engelli kişilerin olup olmadığına ilişkin herhangi bir istatistik bulunmamaktadır. Bu konudaki yetkili kamu otoritesi Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’dır. Yine şiddete uğradığı için sığınma evlerinde bulunan engelli kadınlar arasında kaçının seçmen olduğuna ilişkin kamuoyuna açık bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle adrese dayalı kayıt sisteminin kaç engelli yurttaşın seçme hakkının ihlal edilmesine yol açtığını söylemek mümkün olmamaktadır.

ESHİD, evsizlere BM Medeni Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 25. maddesi gereğince oy hakkı tanınması için son 3 seçim öncesi dönemde YSK’ya başvuruda bulunmuş, ancak bu başvurular ulusal kanunlar gerekçe gösterilerek reddedilmiştir.

Resmî seçim materyali (bilgi materyali, oy pusulası, sandık merkezlerinde oryantasyon materyali) hala engellilerin, okuma yazma bilmeyenlerin veya Türkçe konuşamayanların ihtiyaçlarına cevap verememektedir. ESHİD, 7 Haziran 2015 Seçimleri öncesinde YSK’ya yayınlanan seçim eğitimi videolarının birçok dilde ve özellikle de Kürtçe olarak sunulması talebiyle başvuruda bulunmuştur. YSK başvuruyu reddetmesine rağmen, sonrasında sandık merkezlerinde tercümanların bulunmasına izin verdi.¹³ Bu karar sadece anadili Türkçe olmayanlar için değil, okuma yazma bilmeyen insanlar veya işitme engelliler için de önemlidir. Ancak, işaret dili tercümanı ve başka dillerde tercüman istihdamı gerçekleştirilmemiştir.¹⁴ YSK bu kararı ne internet sitesinde yayınlamış ne de oy verme merkezlerindeki temsilcilere alınacak önlemleri bildirmiştir.

Engelli seçmenlerin seçimlere katılım oranları ilgili YSK tarafından herhangi bir istatistik açıklanmamaktadır. Ancak Taraf Devletin Komite sorularına verdiği cevaplarda yer alan katılım oranları, son üç genel seçimde genel katılım oranının yaklaşık 10 puan altında olduğunu göstermektedir.

¹³ Yüksek Seçim Kurulu, 27.05.2015, karar no.1040.

¹⁴ IHOP, age., and ESHİD, 2016, age., s. 16.

Seçim	Genel Katılım Oranı	Engelli Seçmen Katılım Oranı
25. Dönem Milletvekili Seçimi	%86,43	%77,59
26. Dönem Milletvekili Seçimi	%87,40	%78,43
27. Dönem Milletvekili Seçimi	%88,19	%78,05

Veriler, seyyar sandık uygulamasına rağmen engelli seçmenlerin son seçime katılımlarında bir önceki seçime göre düşüş yaşandığına işaret etmektedir. Oysa aynı seçimde genel katılım oranında yükselme vardır.

Burada bir noktanın daha altını çizmek isteriz, engelli seçmenlerin oy kullanma oranları olarak Komite'ye sunulan oranları teyit etme olanağımız olmadı. Çünkü YSK'nın seçim sonuçları istatistiklerinde, resmî web sitesinde ya da herhangi bir yayınında bu bilgi yer almamaktadır. Aslında bu durum, var olan bir bilginin kamuoyuna açıklanmamasına bir örnektir.

Sözleşme'nin uygulanmasını izlemek için odak kurum olan EYHGM, engellilerin seçme ve seçilme hakkına eşit erişimlerinin sağlanması için bugüne kadar herhangi bir ulusal plan oluşturmamıştır. EYHGM, YSK tarafından alınan kararları ve seçimlere ilişkin uygulamaları Sözleşme'nin perspektifi üzerinden analiz etmemektedir.

YSK seçim günü engelli seçmenlerin oy kullanma işlemlerini izlemek üzere STÖ'lerin yaptığı bağımsız seçim gözlemi başvuralarını reddetmektedir. ESHİD'in 2011 yılı genel seçimlerinden başlayarak yapılan tüm seçimler için yaptığı toplam 7 başvuru ulusal mevzuat gerekçe gösterilerek reddedilmiştir.

Siyasal Hayata Katılım Hakkı: Siyasal hayata katılım hakkı sadece seçimlerde oy kullanabilmekle sınırlı değildir. Her düzeyde karar alma süreçlerine katılmak, karar verme mekanizmalarında görev yapabilmek, siyasi partilerin yetkili organlarında görev alabilmek vb. yollar siyasal yaşama tam ve etkili katılıma dhildir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye vahim denilebilecek durumdadır.

TBMM İ Tüzük'nde 16 Ekim 2018 tarihinde yapılan değişikle STÖ'lerin yasama sürecine katılımı imkânsız hale getirilmiştir. Kanun tekliflerinin meclis komisyonlarında görüşülmesi sırasında STÖ'lerin komisyon toplantılarında görüş sunması İ Tüzük'ten çıkarılmıştır.

600 üyeli mevcut TBMM’de sadece 5 engelli milletvekili görev yapmaktadır. Seçimle göreve gelen yerel yöneticiler olan 1.397 belediye başkanı arasında hiç engelli belediye başkanı bulunmamaktadır. Yine seçimle göreve gelen 20.498 belediye meclis üyesi ve 1.251 il genel meclisi üyesi arasında kaç engelli kişinin olduğu, varsa engelli üyelerin cinsiyet dağılımı konusunda kamuoyuna açıklanmış resmi bir istatistik bulunmamaktadır.

YSK tarafından sadece seçimleri kazanan adayların cinsiyet dağılımına ilişkin istatistikler yayınlanmaktadır. Yayınlanan istatistiklere göre, 20.498 belediye meclisi üyesinin 2.198’i kadın 18.300’ü erkektir. 1.251 il genel meclisi üyesinin 60’ı kadın 1.191’i erkektir. Bu istatistikler karar alma mekanizmalarındaki erkek egemen yapıyı ortaya koymaktadır. Engelli olmayan kadınlar için tablo böyle iken, engelli kadınların bu yapıya dâhil olmalarının çok daha zor olacağını tahmin etmek güç değildir.

2014 yılında, resmi olmayan bir çalışmaya atıfta bulunan Görme Engellileri Koruma Derneği, ülkedeki 20.498 belediye meclis üyesinin sadece 30’unun engelli olduğunu açıklamıştır.

Mecliste temsil edilen siyasi partilerin üst düzey yönetimlerinde başkan, başkan yardımcısı, sekreter vb. pozisyonunda engelli kişi bulunmamaktadır.

Atamayla göreve gelen bakanlar ve bakan yardımcıları ile yerel yöneticiler olarak atanan vali, vali yardımcısı ve kaymakamlar arasında engelli kişi bulunmamaktadır.

Devletin engelli kişilerin siyasal yaşama ve karar alma mekanizmalarına katılımını artırmak için eylem planı ya da strateji belgesi bulunmamaktadır.

Mahalle düzeyinde, az sayıda engelli mahalle temsilcisi (muhtar) ya da ofiste çalışan engelli kişiler vardır, ancak ülke genelinde bu konuda istatistikler bulunmamaktadır.

Bu nedenlerle; engellilerin çıkarlarını hükümet düzeyinde temsil etmesinde bariz bir eksiklik yaşanmaktadır. Engelli bireylerin siyasi partiler içinde görev yapması bir öncelik teşkil etmemektedir. İnsan Hakları Ortak Platformu’nun belirttiği gibi, resmi çalışmalarda seçmenler veya adaylar için partilerin aday gösterme istatistiklerinin bulunmaması, yetersizliklerin ve ayrımcı uygulamaların kaynağını ve kapsamını açıkça belirlememizi veya iyi uygulamaları vurgulamamızı önlemektedir.

Madde 29’a Öneriler:

Mevcut oy verme sistemi, tüm engelli seçmenlerin serbest, bağımsız ve gizli oy kullanmalarına erişimini garanti etmediği için yetersizdir. Seçmen ofislerinde çalışan veya halkla ilişkiler yürüten az sayıdaki engelli kişiler; siyasi partileri engelli kişileri görevlendirmeye, aday göstermeye yönlendirebilmek için açık kurallara ve teşviklere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

- ***Oy Verme Hakkı:***

- 298 sayılı “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun”un, engelliler için yeni veya alternatif oy kullanma yöntemlerini içerecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Şu anda, yasa yalnızca, STÖ’lerin belirttiği gibi, özgürce, bağımsız olarak, gizlice oy kullanma hakkına aykırı olan bir sistemi tanımaktadır.¹⁵
- Yeni teknolojilerin kullanımı da dâhil olmak üzere, her tür engeli olan kişilere yeni oy kullanma yöntemlerinin geliştirilmesi ve dağıtılması için kamu fonlarının tahsis edilmesi gerekmektedir. Bu gelişmeyi gerçekleştirme ve finanse etme görevi STÖ’lere devredilmiştir.
- Okuma yazma bilmeyenlerin yanı sıra görme ve işitme bozukluğu olan kişiler için özel bilgiler ve oylama materyalleri geliştirilmelidir.
- Hareket kabiliyeti azalmış kişiler ve görme engelliler için ülke genelindeki tüm sandık merkezlerine erişim iyileştirilmelidir.
- Her oy verme merkezinde işaret dili tercümanı istihdam edilmelidir.
- Kamu makamları tarafından engellilerin ihtiyaçlarını ve coğrafi dağılımlarını anlamak için istatistiksel veri toplanması sağlanmalıdır.
- Engelliler için kişiselleştirilmiş destek mekanizmaları geliştirilmelidir.
- Zihinsel engelli kişilerin ayrımcı olmayan bir şekilde oy kullanmasının sağlanması adına yasa iyileştirilmelidir.

- ***Siyasi Hayata Katılım Hakkı:***

- 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun, siyasi partileri engelli kişileri aday göstermesi için teşvik etmek adına geliştirilmesi gerekmektedir.
- Kamu otoriteleri tarafından engelli kişilerin aday gösterilmesinin teşvik edilmesi adına, erişimde yetersizlikleri, ayrımcı uygulamaları veya iyi uygulamaları vurgulamak amacıyla istatistiksel veri toplanmasının sağlanması gerekmektedir.

Madde 31: Veri ve İstatistik Toplama

Türkiye’de resmi istatistik programını hazırlama ve ülkenin ekonomi, sosyal, demografi, kültür, çevre, bilim vb. alanlarındaki istatistikleri derleme, değerlendirme ve yayımlama Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) görevidir. Bakanlıklar kendi sorumluluk alanları ile ilgili ayrıca veri de toplayabilmektedir. Engelliler ile ilgili olarak TÜİK dışında EYHGM istatistiki veri toplamaktadır.

TÜİK sistematik olarak belirli alanlardaki istatistikleri yayınlamaktadır. Eğitim, sağlık, çalışma hayatı vb. alanlardaki bu istatistikler içinde engellilere ilişkin veriler bulunmamaktadır. Örneğin; Türkiye’de ciddi tartışmalara neden olan çocuk evlilikleri istatistikleri içinde kaç

¹⁵ Milliyet, age..

engelli çocuğun evlendirildiğine ilişkin veri söz konusu değildir. Benzer bir biçimde intiharlar ya da boşanmalara ilişkin istatistiklerde de engellilere ilişkin veriler kategori olarak bulunmamaktadır.

EYHGM tarafından açıklanan veriler ise %40 oranında sağlık raporu olarak bakanlık veri tabanına kayıtlı olan engelliler üzerinden hazırlanmaktadır ve sosyal yardımlarla ilgilidir. EYHGM diğer bakanlıklarca toplanan çeşitli istatistikleri de açıklamaktadır.

Türkiye’de engellilere ilişkin olarak açıklanan istatistiklerle ilgili beş temel problem vardır. İlk olarak veri toplama politikası ve sistemi insan hakları yaklaşımına uygun değildir. Farklı grupların insan haklarına erişimlerini ortaya çıkarmaya yönelik olmayan, sadece belirli haklara erişebilenlerin ya da bir sosyal yardımdan faydalanabilenlerin sayısal verileri toplanmaktadır. Haklara erişemeyenlerin hangi nedenlerle dışarda kaldıklarına ilişkin herhangi bir veri toplanmamakta ve analiz çalışması yapılmamaktadır.

İkinci sorun verilerin ayrıştırılmamış olmasıdır. Yayınlanan veriler en fazla cinsiyet ve engel türleri üzerinde ayrıntıya sahiptir. Çoklu ayrımcılık riski altında bulunan engellilere ilişkin veri toplanmamakta ya da açıklanmamaktadır.

Üçüncü problem alanı olarak veriler karşılaştırılabilir değildir. TÜİK genel örneklem grubunu, EYGM ise sadece %40 oranında raporlu olan kişilerin verilerini kullanmaktadır.

Dördüncüsü, veriler sistematik olarak düzenli aralıklarla toplanmamaktadır. Bu durum engellilerin hayatlarında meydana gelen değişiklikleri ölçmeyi ve boşluk alanlarını görmeyi olanaksız kılmaktadır.

Son olarak veri toplama politikasının belirlenme sürecine engelliler ve STÖ’ler katılamamaktadır.

Mevcut durumda odak kurum olan EYHGM dâhil hiçbir kamu kurumu engellilerin sayısını, cinsiyet ve yaş dağılımlarını, eğitim ve istihdam durumunu, hangi engellere sahip olduklarını, yaşadıkları il veya ilçeleri bilmemektedir. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan engellilere dair verinin bulunmaması buralarda yaşayan engellilerin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve karşılanması noktasında problem oluşturmaktadır. Ayrıca, çoklu ayrımcılık riski altında bulunan engelliler hakkında verilere ulaşmak da mümkün değildir. Romanlar, Kürtler ve de azınlık gruplarındaki engellilerin ve engelli mültecilerin sayısı gibi bilgiler bulunmamakta ya da bu bilgiler kamuoyunun erişimine açılmamaktadır.

İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi 11 Ocak 2016 tarihli CERD/C/TUR/CO/4-6 tavsiyelerinde Türkiye’ye azınlık gruplarının insan haklarına erişim düzeyini izlemek üzere bu gruplarla ilgili veri toplanmasını tavsiye etmiştir.¹⁶

¹⁶ İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Türkiye’nin 4 ila 6. Periyodik Raporları ile İlgili Sonuç Gözlemleri, CERD/C/TUR/CO/4-6. <http://undocs.org/CERD/C/TUR/CO/4-6>

Türkiye'nin Komite'nin sorularına verdiği cevaplarda, engelli seçmenlerin oy kullanma oranlarıyla ilgili veriler Komiteyle paylaşılmıştır. Ancak verilerin nasıl toplandığı, hangi iller/bölgelere dair olduğu bilinmemektedir.¹⁷ Komiteyle paylaşılmış bu veriler kamuoyuna açık bilgiler ve teyit edilebilir bilgiler değildir. YSK'nın resmî açıklamaları, web sitesi ya da yayınlarında yer almamaktadır.

2006 yılında EYHGM bünyesinde oluşturulan engelliler veri tabanına aradan geçen 14 yıl boyunca %40 oranında raporu olan engelli bireylerin kayıtlı olmamıştır. Engellilere ilişkin yapılan en güncel çalışma 2011 tarihlidir. Sınırlı da olsa toplanmış veriler birbiriyle karşılaştırılabilir değildir.

Devlet raporunda sık sık yapıldıkları beyan edilen çalıştay, atölye vb. etkinlikler önemli olmakla birlikte, bu toplantıların sonuçları veri toplama politikasında değişikliğe yol açmamaktadır.

Veri toplanmaması ve toplanan verilerin kamuoyuna açık olmaması STÖ'lerin izleme yapmasını da imkânsız hale getirmektedir.

Madde 31'e Öneriler:

- Engelli nüfusa gerekli kamu hizmetlerinin sunulabilmesi ve konuyla ilgili akademik çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için engelli nüfusun tam olarak belirlenmesi ve bu bilgilerin yaşanan bölge, cinsiyet, yaş, engel türü, engel oranı gibi ayrıştırılmış verilerle desteklenmesi gerekmektedir.
- EYHGM, engellilere dair öncelikli olarak hangi alanda istatistiki verilerin oluşturulacağına dair Sözleşme ile uyumlu bir politika belgesi hazırlamalı ve hazırlık sürecine engelliler ve STÖ'leri etkin bir biçimde dâhil etmelidir. Etkin katılım ancak eşit söz hakkı, geri bildirim mekanizmasının işlerliği ve sonuçları etkileyebilme kanallarının açık olması ile mümkündür.
- Hazırlanacak politika belgesi engellilerle ilgili istatistik toplayan tüm kamu kuruluşları için bağlayıcı olmalıdır.
- Engellilere ilişkin verilerin toplanması için seçilen örneklem gruplarına çoklu ayrımcılık riski altında bulunan farklı etnik, inanç grupları, cinsiyet kimliklerine (LGBTİ) vb. mensup engelliler dâhil edilmeli ve toplanan sonuçlar bu gruplar bakımından analiz edilmelidir.
- Verilerin toplanma sürecine, engelli kişileri destekleyen örgütler ve STÖ'ler etkin bir biçimde dâhil edilmelidir. Genel olarak haklara erişiminin en az olduğu bilinen etnik ve inanç gruplarından, LGBTİ+ kırsal alanlarda yaşayan engelliler ve kapalı

¹⁷ Engelli Hakları Komitesi, Türkiye'nin Soru Listesine Yanıtları, (CRPD/C/TUR/Q/1/Add.1). <https://undocs.org/CRPD/C/TUR/Q/1/Add.1>, sayfa 23, soru 33(a).

kurumlarda bulunan engelli gruplarından başlanarak, haklara erişim düzeyleriyle ilgili verilerin toplanması için zamanlanmış ve bütçelenmiş eylem planı oluşturulmalıdır.